

Вера и мисао у вртлогу времена

Међународни зборник радова у част
митрополита Амфилохија (Радовића)
и епископа Атанасија (Јевтића)

САДРЖАЈ

ПОЗДРАВНА СЛОВА

Епископ будимљанско- никшићки Јоаникије (Мићковић)	Архипастирска служба митрополита Амфилохија	/ 3
Епископ диселдорфски и немачки Григорије (Дурић)	О владици Атанасију	/ 13
Матија Бећковић	Два А Српске Православне Цркве	/ 17

СВЕТО ПИСМО

Владислав Топаловић	Стари завет у богословском дјелу епископа Атанасија Јевтића	/ 25
Родољуб Кубат	Писмо и Оци: вртлози православног богословља	/ 37
Ненад Божовић	Допринос митрополита Амфилохија (Радовића) и епископа Атанасија (Јевтића) теологији старозаветног канона	/ 49
Томислав Јовановић	Апокриф о Аврааму и Мелхиседеку у српском препису из XVI века	/ 69

ПРЕДАЊЕ – ИСТОРИЈА

Милош Ковић	Обнова Предања: историја српског народа у делима митрополита Амфилохија и владике Атанасија	/ 81
Слободан Бобан Јокић	Литургијски допринос митрополита Амфилохија Радовића	/ 135
Ιωάννης Ταρνανίδης	Αυτοκεφαλία και ενότητις στην Ορθόδοξη Εκκλησία	/ 177
Nina Glibetić	The 'New Finds' Glagolitic Manuscripts as Sources for Medieval Serbian Liturgical History	/ 187
Епископ западноамерички Максим (Васиљевић)	Гласање у епохи Васељенских Сабора. Акта Сабора као извор теологије саборности	/ 201
Мирко Сајловић	Оснивање Хиландара: на путу црквене аутокефалности Срба	/ 219

СВЕТИ ОЦИ

Дарко Ристов Ђого	Патролог и(ли) агиограф пред разномислиме отаца. О патролошком методу Атанасија Јевтића	/ 245
Микоња Кнежевић	Августин Ипонски и Григорије Палама у (теолошкој) херменеутици Амфилохија Радовића	/ 265
Владан Перишић	Теолошке аналогije	/ 315
Бошко Ерић	Дело владике Атанасија и сиријска патрологија: пример Јакова Серушког	/ 327
Свилен Тутеков	Синтеза литургијског и подвижничког етоса у теолошкој мисли епископа Атанасија Јевтића	/ 343
Μητροπολίτης Μεσογαίας και Λαυρεωτικής Νικόλαος (Χατζηνικολάου)	Ἡ ἀνεστέλιωση τῆς ὠρειώτητος τοῦ προσώπου	/ 361
Радомир Поповић	Преподобни Јустин Ђелијски као писац Житија Светих	/ 375
Александар Ђаковац	Да ли је онтологија кападокијских Отаца релациона? Ипостас као „начин постојања“ (τρόπος υπάρξεως) и „однос“ (σχέσις)	/ 387
Stavros Yanganzoglou	Aspects de l'eschatologie sacramentelle de Nicolas Cabasilas	/ 409
Димитриј И. Макаров	„Присно блажен тот, кого возлюбил Музы“: Феодор Метохит между античной пайдейей и христианской молитвой (на материале 10 слова „Об образованности“)	/ 427

МИШЉЕЊЕ – ВЕРА – ЈЕЗИК

Богољуб Шијаковић	Философски импулси вјере: ка једној искуственој метафизици. Поводом мисаоних искустава митрополита Амфилохија и епископа Атанасија	/ 445
Јелица Стојановић	Језик и ријеч у искони и у искону – у промишљању митрополита Амфилохија (српски језик и Црна Гора)	/ 465
Ксенија Кончаревић	Језик и стил теолошких расправа епископа Атанасија Јевтића	/ 485

Часлав Д. Копривица	Космичка драма људскога бивања. Размишљања уз рецепцију Негоша митрополита Амфилохија Радовића	/ 505
Dionysios Skliris	Homo ludens: Freedom and love in the thought of Bishop Atanasije Jevtić	/ 521
Душан Крцуновић	Негошев агонистички хуманизам	/ 531

КОСОВО И МЕТОХИЈА – ЗАВЕТ – НАЦИЈА

Владимир Цветковић	Чувари Косовског Завета: митрополит Амфилохије Радовић и епископ Атанасије Јевтић	/ 543
Велибор Џомић	Косово и Метохија у пастирском служењу и делима епископа Атанасија и митрополита Амфилохија	/ 567
Дејан Мирковић	Мисао и деловање митрополита Амфилохија и епископа Атанасија у контексту Бриселског споразума и преговора о статусу Косова и Метохије	/ 591
Ненад Живковић Драган Шљивић	„Крст носити нама је суђено“: Борба за очување канонског поретка и државна политика конструисања нације за време митрополита црногорско-приморског Амфилохија	/ 603

БОГОСЛОВСКИ ФАКУЛТЕТ – ТЕОЛОГИЈА

Ивица Чаировић	Делатност епископа Атанасија на Богословском факултету СПЦ	/ 661
Драгомир Сандо	Митрополит црногорско-приморски др Амфилохије као професор катихетике са методиком на Православном богословском факултету у Београду	/ 695
Зоран Деврња Зоран Крстић Растко Јовић	Епископ Атанасије Јевтић као утемељитељ теологије канона у оквирима српске канонско-правне традиције	/ 707

БИБЛИОГРАФИЈЕ

Игнатије Марковић	Библиографија радова епископа др Атанасија Јевтића	/ 719
Сања Цвркота	Библиографија радова митрополита др Амфилохија Радовића	/ 761

Вера и мисао у врџлоу времена. Међународни зборник радова у часџ мџрополиџа Амфилохиџа (Радовића) и еџскоџа Аџанасиџа (Јевџића), приредили Андреј Јефтић, Микоња Кнежевић, Раде Кисић, Београд: Православни богословски факултет Универзитета у Београду, Подгорица: Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори, Фоча: Православни богословски факултет „Свети Василије Острошки“ Универзитета у Источном Сарајеву, 2021, 543–565

УДК 323.1(=163.41)(497.115)

ВЛАДИМИР ЦВЕТКОВИЋ

Универзитет у Београду

Институт за филозофију и друштвену теорију

vlad.cvetkovic@gmail.com

ЧУВАРИ КОСОВСКОГ ЗАВЕТА: МИТРОПОЛИТ АМФИЛОХИЈЕ РАДОВИЋ И ЕПИСКОП АТАНАСИЈЕ ЈЕВТИЋ

Сажетџак: Рад има за циљ да истражи како митрополит Амфилохије Радовић и епископ Атанасије Јевтић разумеју Косовски завет и како то разумевање надахњује њихову активну улогу у креирању политике СПЦ према Косову. Од начина на који ова два клирика разумеју Косовски завет зависи и одговор на питање да ли је Косовски завет само привремена препрека у политичкој реализацији независности Косова од Србије или је то трајна категорија у српском разумевању Косова као свог идентитетског темеља од кога неће одустати. Рад прво испитује изворе за Амфилохијево и Атанасијево разумевање Косовског завета, које поред народног и богослужбеног предања чине и списи владика Петра II Његоша и Николаја Велимировића, као и аве Јустина Поповића. Даље рад анализира чланке, беседе и јавне иступе обојице аутора од 1980-их до данас који су везани за Косовски завет и Косово као заветну српску земљу.

Кључне речи: Косово, Косовски завет, цар Лазар, крст часни, слобода златна

Западни медији, а и неки западни научници, тврде да косовски мит отежава српско признавање Косова као независне државе.¹ Ово је грубо поједностављивање како хришћанског карактера жртве кнеза Лазара Хребељановића у бици против Османског царства 1389. године, тако и (зло) употребе овог историјског догађаја с обзиром на националну мобилизацију или самоидентификацију. Без икакве сумње, косовски мит или, прецизније речено, Косовски завет игра важну улогу како у српском разумевању Косова, тако и у националном саморазумевању, те да би се схватио однос Српске цркве према Косову, свакако треба имати у виду симболички значај који битка између српске и турске војске на Косову пољу, која се десила на Видовдан (15/28. јуна) 1389. године, има у колективном сећању Срба. Циљ овог рада јесте да покаже на који начин двојица српских богослова и клирика, митрополит црногорско-приморски Амфилохије (Радовић) и умировљени епископ захумско-херцеговачки Атанасије (Јевтић), прво разумеју Косовски завет, а онда и како на основу свог разумевања Косовског завета креирају свој политички став према питању Косова. Ово питање је важно јер тренутно постоји раскорак између визије решавања питања Косова који заступа председник Републике Србије Александар Вучић и српска Влада, с једне, и Српска Православна Црква, с друге стране. Пошто су двојица клирика већ деценијама највокалнији и најангажованији у креирању политике СПЦ према косовском проблему, проучавање водиле њиховог односа према Косову, самог Косовског завета и његова политичка примена може да нам и пружи одговор да ли он може да буде делотворно средство у решавању политичког проблема Косова. На почетку овог рада ћемо се упознати са животним путевима двојице епископа СПЦ. Затим ће фокус бити померен на изворе на којима они граде разумевање Косовског завета, у првом реду на богослужбено предање везано за култ Светог великомученика кнеза Лазара и косовских јунака и из њега произашло народно предање, као и на виђење Косова и Косовског завета настало из пера тројице модерних писаца: Петра Петровића Његоша, Николаја Велимировића и Јустина Поповића. На крају, пажња читаоца биће усмерена ка анализи дела двојице аутора посвећеног Косову и Косовском завету, а која ће помоћу критичко-историјског метода покушати да укаже на могуће изворе, мотиве, као и на конкретне догађаје који су обликовали њихово виђење Косовског завета. У обзир ће бити узет како богословски светоназор двојице аутора, тако и њихове активне улоге у политичком де-

---

1 Anna Di Lellio, "The Missing Democratic Revolution and Serbia's Anti-European Choice: 1989–2008", *International Journal of Politics, Culture, and Society* 22/3 (2009), 373–384: 373.

ловању СПЦ према Косову. Због различитих форми изношења њихових ставова о Косову, које се крећу од чланака и интервјуа, преко беседа и јавних говора, поред анализе текста, биће уведена и анализа дискурса, то јест анализа њиховог начина говора, са намером да се открије деловање ових аутора у сложеним структурама знања, са једне, и моћи, са друге стране.

БРАЋА У ХРИСТУ

Многобројне су животне нити које повезују двојицу клирика СПЦ. Рођени исте 1937. године, Ристо (крштено име митрополита Амфилохија) у Барама Радовића у Доњој Морачи на први (7. јануара), а Зоран (крштено име епископа Атанасија) на други дан (8. јануара) Божића у Брдарици код Шапца, ова двојица младића срили су се као ученици богословије Светог Саве у Београду. У том периоду упознају и свог духовног оца архимандрита Јустина Поповића, протераног професора Универзитета у Београду и духовника манастира Ђелије код Ваљева. Дружење настављају као студенти Богословског факултета СПЦ, који уписују 1958. године, а свршавају 1962, односно 1963. године. Зоран прима 1960. године монашки постриг од оца Јустина, добивши име Атанасије. После свршених студија богословља, Атанасије одлази 1964. године на теолошку академију Цариградске патријаршије на острву Халки поред Истанбула, а затим наставља своје теолошко образовање на Универзитету у Атини, где 1968. године докторира тезом *Екклесиологија айосѿола Павла по Светом Јовану Злајѿоусѿом*. За разлику од Атанасија, Ристо, који је поред студија теологије похађао и студије класичне филологије на Филозофском факултету Универзитета у Београду, одлази после дипломирања на постдипломске студије на Старокатолички теолошки факултет Универзитета у Берну, које касније наставља на Понтификалном оријенталном институту у Риму. После стицања магистратуре у Риму 1965. године, Ристо одлази у Атину на докторске студије, где се поново среће са Атанасијем. Тамо бива замонашен 1967. године, добивши име Амфилохије, а затим 1968. године постаје и јеромонах. У јесен 1968. године Атанасије напушта Атину и одлази на Православни институт Светог Сергија у Паризу, где ради као предавач до 1972. године. После одбране своје докторске тезе *Тајна Свете Тројице ѿ Светом Гриѿорију Палами* 1973. године у Атини, Амфилохије одлази на Свету Гору, где остаје годину дана. Атанасије напушта Париз 1972. године и долази у Београд, где бива изабран за доцента на Богословском факултету СПЦ, док Амфилохије долази као предавач на Православни институт Светог Сергија у Паризу 1974. године. Два пријатеља се поново сусрећу у Београду 1976. године, када Амфилохије бива изабран за доцента на Богословском

факултету СПЦ. Обојица су поред наставних дужности били у неколико мандата и декани ове институције. Амфилохије бива изабран 1985. године прво за епископа банатског, а после избора за митрополита црногорско-приморског 1991. године прелази на Цетиње. Амфилохија на банатској катедри наслеђује Атанасије до 1992. године, када бива изабран на епископа новообновљене епархије захумско-херцеговачке и прелази у Херцеговину. На тај начин два пријатеља из школских, студентских и професорских дана бивају поново заједно као архијереји двеју суседних епархија. Атанасије ће дужност епископа захумско-херцеговачког обављати до 1999. године, када ће се повући у мировину због болести. Међутим, и у потоњем периоду митрополит Амфилохије и епископ Атанасије администрирали су упражњеним епархијама СПЦ, и током 2010. године били администратори епархије Рашко-призренске и Косовско-метохијске. Но, без обзира на то што су само по неколико месеци током те 2010. године бринули о овој епархији, рад и ангажман ове двојице богослова и клирика СПЦ је педесет година везан за Косово и Метохију као заветну српску земљу.

Да би се разумели ставови двојице богослова о Косову и Косовском завету, потребно је ући у њихове могуће богословске и литерарне изворе, од којих је један несумњиво црквено предање и из њега израсла народна традиција погледа на Косовски бој, а други модерни аутори, попут Петра II Петровића Његоша, Николаја Велимировића и Јустина Поповића, на које они често реферишу.

КОСОВО У КОЛЕКТИВНОМ СЕЋАЊУ: НАРОДНО ПАМЋЕЊЕ И ЛИТУРГИЈСКО ПРЕДАЊЕ

Као што је истакла Милица Бакић-Хајден, узајамно дејство такозваног косовског „мита“ и „праве“ историје Косова могло би дати много бољи поглед на косовску проблематику од покушаја да се направи разлика између та два.² Штавише, без разматрања улоге коју Косово, и као метафора и као историјска стварност, игра у стварању српског колективног идентитета, не може се схватити недавна конфронтација Срба са Западом поводом овог питања. Зато је важно погледати који су извори обликовали колективну свест о Косову у српском народу.

Централно место у целокупном усменом песничком предању заузима битка на Косову.³ У неколико издања збирки српских народних песама,

2 Milica Bakić-Hayden, "National Memory as Narrative Memory: The Case of Kosovo", in: Maria Todorova (ed.), *National Memory in Southeastern Europe*, London: Hurst & Co., 2004, 25–40: 26–27.

3 Јован Деретић, *Крајика историја српске књижевности*, Београд: БИГЗ, 1983.

Вук Стефановић Караџић (1787–1864) врши поделу целокупног усменог опуса на три главна периода или циклуса, и то на преткосовски, косовски и покосовски циклус. Косовски циклус чине песме које се директно односе не припрему за бој на Косову пољу, као и догађаје непосредно после боја. Песме вуку јаку паралелу између јеванђелских догађаја Христове последње вечере, Јудиног издајства и потоњег страдања на крсту, и мотива из *Кнежеве вечере*,⁴ издајства племића Вука Бранковића⁵ и потоњег страдања кнеза Лазара и целокупног српског племства, којим се успоставља аналогја са Христовим крсним страдањем. Атанасије Јевтић тврди да је назив *Кнежева вечера* новијег датума и да се песма можда ранија звала *Косовски завет* или *Цар Лазар се ѝриволева Царсѝву небеском*, стављајући радије акценат на тестаментарну природу Лазаревог опредељења него на чињеницу историјског пораза.⁶ Аналогја са Христовим васкрсењем изостаје у буквалном смислу, али се јасно показује да је Лазарева жртва свесна и да изражава његово и опредељење његове војске за Царство небеско.⁷ Међутим, иако се Лазарево хришћанско опредељење и мучеништво велича, у исто време се ламентира над изгубљеним царством.

Покосовски циклус песама описује даље страдања осталог српског племства које не одолева надирању турске војске, и често се та индивидуална страдања описују по узору на страдања и мучеништва апостола и ранохришћанских мученика. Попут Старог и Новог завета, који представљају савез прво јеврејског народа, а онда и целокупног човечанства са Богом кроз крвну жртву, тако се и Косовски завет види као савез српског народа са Богом кроз крвну жртву Лазаревој и његових ратника, који је истовремено путоказ наредним генерацијама Срба како се задобија Царство небеско.

Сви ови елементи могу се наћи у раним црквеним службама и похвалама кнезу Лазару, као што су *Слово косовских бораца* и *Исѝовесѝ мрѝвој кнеза*

4 Песма *Кнежева вечера* у: Војислав Ђурић (прир.), *Анѝолоѝија народних јуначких ѝесама*, Београд: СКЗ, 1969, 207–209.

5 Песма *Пройаѝ царсѝва срѝскоја* у: В. Ђурић (прир.), *Анѝолоѝија народних јуначких ѝесама*, 211–214.

6 Видети предавање јеромонаха Атанасија Јевтића, „Косовски завет“, одржано на СН Академији, на Универзитету у Торонту, и касније објављено у *Гласу Канадских Срба*, септембар–октобар 1985. године, доступно на адреси: <http://www.svetosavlje.org/biblioteka/Zitija/OdKosovaDoJadovna/OdKosovaDoJadovna35.htm> (приступљено 6. 1. 2014).

7 Песме *Цар Лазар се ѝриволева Царсѝву небеском* и *Пройаѝ царсѝва срѝскоја*. Студије Милоша Ђурића, *Видовданска еѝика*, Београд: Вихор, 1914; Марка Марковића, *Косово у ранама*, Београд: Хришћанска мисао, 2005, посебно наглашавају ове паралеле са Јаванђељем, док прва одлази и корак даље, успостављајући аналогју између Косовског боја и античких трагедија.

Лазара патријарха Данила III (око 1350 – после 1396), *Похвала кнезу Лазару* монахиње Јефимије (Јелене) Мрњавчевић из 1402, затим *Служба, Похвала и Молијива кнезу Лазару* и *Плач за кнезом Лазаром* непознатог раваничког монаха из друге половине XIV века, односно с почетка XV века, као и *Најийис на Косовском стиубу* деспота Стефана Лазаревића (1377–1437), који истичу хришћанске особине кнеза Лазара и његово мучеништво. Ово црквено предање о Косовској бици и српским ратницима као мученицима успоставља се веома рано – у првим деценијама након битке на Косову пољу. Култ кнеза Лазара и косовских мученика додатно је утемељен чињеницом да је тело кнеза Лазара, које су монаси преузели и прво сахранили у цркви Христовог вазнесења у Приштини, да би се већ 1391. године пренеле у његову задужбину, манастир Раваницу код Ђуприје, остало вековима нераспадљиво.⁸

Поред црквених и богослужбених елемената, предање о Косовском завету временом почиње да добија и нове елементе. Током 18. и 19. века, нарочито у народном предању, Косовски завет задобија и своју земаљску перспективу, која се огледа у ослобађању од страног, османлијског ропства, у које је српски народ пао после боја на Косову. Та перспектива је посебно присутна у списима владике црногорског Петра II Петровића Његоша, који спаја богато народно предање, које није само отеловљено у хришћанској етици жртве и настројењу за Царство небеско већ и опредељењу за „слободу златну“, са богослужбеним и молитвеним прослављањем косовских јунака као хришћанских мученика и сведока. Хришћанска етика жртве, као и елементи испаштања за народне грехе и опредељења за слободу, присутни су и код светог владике жичког и охридског Николаја (Велимировића) и Светог Јустина Новог Ђелијског (Поповића), као директних претходника наших аутора. Стога би било упутно за нашу тему осврнути се на промишљања о Косовском завету та три аутора.

ТРИ ПУСТИЊАКА О КОСОВУ

Косово и Косовски завет заузимају једно од средишњих места у мисли Петра II Петровића Његоша (1813–1851). Жарко Видовић сматра црногорског владика спаситељем Косовског завета од заборава и његовим обновитељем у облику хришћанског и јеванђелског опредељења српског народа за крсно страдање и Царство небеско.⁹ Често се наводи чињеница да

8 Житије Светог великомученика Лазара, цара српског у: Јустин Поповић, *Житија Свештих за јун месеци*, Ваљево: Манастир Ђелије код Ваљева, 1996.

9 Жарко Видовић, *Његош и косовски завјеш у новом вијеку*, Београд: Филип Вишњић, 1989, 8.

је у Његошевој поеми *Горски вијенац* реч „Косово“ поред речи „Бог“ највише употребљавана. За Његоша, Косово је оса око које се окреће и формира народно памћење, као и излаз из историје у трансцендентно односно есхатолошко.¹⁰

Његош у *Горском вијенцу* (1847) каже на једном месту: „Бог се драги на Србе разљути / за њихова смртна сагрешења“, набрајајући даље народне грехе почињене пре свега од народних првака. Затим, овај Јеремија Косова, како се на Његоша често упућује, кроз уста једног црногорског племића ламентира над Косовом: „О Косово грдно судилиште, / насред тебе Содом запушио!“ Тако се доводе у везу греси српског народа са судбином Косова, које је тада под османлијском влашћу, а коју Његош изједначује са старозаветним градом Содомом. Међутим, његов наратив о Косову садржи и елементе ламентације над судбином целокупног српског народа палог под турско ропство и осећаја кривице због косовског пораза. На ову компоненту посебно указује Иво Андрић (1892–1975) у свом предавању *Њејош као шрајични јунак косовске мисли*, одржаном 1934. године на Коларчевом универзитету у Београду, упућујући на веома живу снагу косовског завета у Црној Гори, где се о Косову говори као о својој судбини и личној трагедији:

Целокупна судбина свих људи била је тим заветом омеђена и управљана. Као у најдревнијим легендама, које су увек и највећа људска стварност, сваки је на себи лично осећао историјску клетву која је „лафе“ претворила у „ратаре“, оставивши им у души „страшну мисао Обилића“, да тако живе разапети између своје „ратарске“, рајинске стварности и витешке, обилићевске мисли.¹¹

Елементи које Андрић истиче, као што су лична одговорност сваког за косовски пораз и скидање кнежеве клетве са себе кроз витешко, обилићевско опредељење, вероватно избијају у први план касније, као подстицај за устанак против османлијске власти током XVIII и XIX века, јер они у потпуности изостају у раним црквеним службама и похвалама кнезу Лазару, у којима се првенствено истичу хришћанске особине кнеза Лазара, и истовремено, док се тугује за њим, слави се његово мучеништво и узносе му се молитве.

За разлику од Андрићевог виђења Његоша као трагичног јунака косовске мисли, распетог, као и свој народ, између рајинске стварности и ви-

10 Ж. Видовић, *Њејош и косовски завјет у новом вијеку*, Београд 1989, 14; А. Јевтић, „Косовски завет“.

11 Иво Андрић, *Њејош као шрајични јунак косовске мисли*. Предавање је први пут објављено у *Српском књижевном гласнику* 1935. године.

тешке мисли, за самог Његоша крсно-васкрсни принцип стоји у основи Косовског завета, који он исказује речима:

Крст носити вама је суђено,
страшне борбе с својим и с туђином!
Тежак в'јенац, ал' је воће слатко!
Воскресења не бива без смрти.¹²

Пошто је јеванђеоска спремност на мучеништво и крст, а самим тим и васкрсење суштина Косовског завета, онда, по Његошу, кнез Лазар, Милош Обилић и остали косовски јунаци својим свесним страдањем колективно, односно саборно, потврђују то опредељење за Царство. То је доминанта која са касније јавља и код Николаја Велимировића, Јустина Поповића и њихових наследника.

Свети Николај Жички у свом делу *Царев Завей* из 1933. године описује кнеза Лазара како, поражен и ухваћен од турске војске, размишља о исправности свог избора да целу своју војску и народ поведе у смрт на Косову: „Ако сам лично за себе имао право да изаберем смрт место живота – ко ми је дао власт да за цели народ учиним такав избор?“¹³ Међутим, одмах му се затим јавља анђеоло Божији, праћен Лазаревим заштитником Светим Амосом, тешћећи га да је учинио добар избор, и оставио народу своје спасоносан завет, те да су истините и славне Лазареве речи да „земаљско је за малена царство, а небеско вазда и довјека“.¹⁴ Владика Николај не само да потврђује кроз анђеоска уста да је Лазарево опредељење било исправно већ и проширује значај Лазаревог и косовског крста:

Место огњенога стуба, што је водио Израиљце из ропства мисирскога, крст уздигнут од Косова поља до небеса, водиће твој народ кроз пустињу робовања. Светлиће му, водиће га, и извешће га у обећану земљу слободе – но не једино земаљске, симболичне и времене, него и слободе истинске, бесмртне, ангелске.¹⁵

12 Петар II Петровић Његош, *Пјесме, Луча микрокозма, Горски вијенац*, Нови Сад: Матица српска – Београд: СКЗ, 1969, 236.

13 Владика Николај, *Царев Завей*, у: Епископ Николај, *Сабрана дела у 13 књија*, књига 5, Шабац: Манастир Светог Николе, 2014, 143–174: 149.

14 Владика Николај, *Царев Завей*, 151.

15 Владика Николај, *Царев Завей*, 169.

Паралеле о паду Косова као казни за народне грехе налазимо и код владике Николаја. У својој поеми *Небеска лиџурџија* Николај описује разговор између Бога и Светог Саве у Царству Божијем, у коме Свети Сава говори Богу: „Нису Срби кано што су били. Лошији су него пред Косовом“, на шта Бог на српски народ шаље многа страдања. Такође, владика Николај у свом делу *Царев Завет* кроз уста кнеза Лазара, коме се јавио анђео Господњи, поставља питање зашто Бог дозвољава да нехришћани дођу на Косово, на шта му анђео одговара: „Када крштени наруже крст безакоњима својим, онда Сведидећи допушта да га некрштени још више наруже“.¹⁶ Овим јасно показује да се српски народ за своје грехе кажњава одузимањем Косова, земље на којој је кнез Лазар склопио савез са Богом кроз крвну жртву и опредељење за Царство небеско. Ти се греси, између осталог, огледају и у неспремности данашњих Срба да понесу Лазарев крст мучеништва и следе његов путоказ и опредељење.

Ученик Светог владике Николаја, Свети Јустин Нови Ћелијски, слично свом учитељу гледа на Лазарев избор и завет, доводећи га у везу са првим српским архиепископом и утемељитељем Српске цркве, Светим Савом Немањићем:

Кнез Лазар је на Косову изабрао и за себе и за народ исто што је, давно пре њега, Свети Сава изабрао у Хиландару за себе и за народ. Шта је изабрао? Христа Бога и његово Јеванђеље.¹⁷

Према оцу Јустину, средњовековна немањићка држава почела је свети-тељима, а завршила се мученицима, јер је такав закон еванђеоског живота: да се небеска правда мора мученички одстрадавати. За Јустина, та видовданска етика јеванђеоског одстрадвања штити српски народ од европског релативизма и ниҳилизма и њихових претеча атеизма и материјализма. Истовремено, наставља Јустин, уколико би ово страдање за Царство небеско ослабило и народ запао у себичност, проглашавајући је за врховно божанство, онда би он сам себе као људождерска машина уништио.

Важна компонента која данас доминира дискурсом о Косову у Српској цркви, и присутна је у делима ова три мислиоца, односи се на косовску

16 Владика Николај, *Царев Завет*, 168.

17 Отац Јустин, „Видовданска етика о небеском царству у навечерје нашег 600-ог Видовдана“, први пут изговорена у емисији Радио Београда 1939. године; поновљена у цркви Рођења Пресвете Богородице на Калемегдану у Београду 1942. године; објављена у: Преподобни отац Јустин, *Сетиве и жетиве: чланци и мањи сјиси*, Београд: Манастир Ћелије, 2007.

жртву као испаштање за народне грехе. Као што Христос узима на себе људске грехе, тако и кнез Лазар, његови свети ратници и сви потоњи носиоци Косовског завета страдају за народне грехе. Тако на парастосу владици Николају 1966. године у Лелићу, архимандрит Јустин Поповић упоређује српски народ са крпељима, који заслепљени европском културом не могу да виде Сунце – Христа и друго мање Сунце – владику Николаја, чији је цео живот „био аманет и тестамент Светосавски, Косовски! Све жртвовати за Христа. Христа низашта.“¹⁸ Исте године у својој видовданској беседи, отац Јустин каже:

Света Србија није погинула на Косову! Не, она је продужила пут кроз страшно ропство, пут вечне Српске Цркве, мучећи се кроз историју на путу Свете Србије, и све до данас – до нашега дана, Света Србија!¹⁹

Јустин показује како се кроз мучеништво потврђује Света и Небеска Србија и да је то суштина Јеванђеља косовског, које многи Срби изгоне из својих душа и сахрањују.

Постоји неколико разлога зашто су ове три личности важне да би биле издвојене. Први разлог је сам суд, тада епископа банатског Амфилохија, да ове три личности заузимају изузетно место у историји српског народа, јер су, сваки на свој начин, у себи спојили философа, песника и богослова.²⁰ То, по епископу Амфилохију, гарантује да су они били способни да сазнају „дубину бића и твари, и да се опитно сусретну са Тајном на којој бића и ствари почивају.“²¹ Други разлог је да код све тројице аутора постоји континуитет у разумевању Косовског завета, то јест његовог тумачења кроз три значајна елемента: опредељење за Царство небеско, спремност на жртву и испаштање народних грехова и жеђ за слободом. У наредним редовима ћемо видети да ли су ове три компоненте присутне и код наших аутора и, ако јесу, на који их начин они спајају и тумаче.

18 Отац Јустин, „Беседа 2. на парастосу Владици Николају“, у: Свети Јустин Нови Ђелијски, *Сабране беседе*, том 1 (Сабрана дела Светог Јустина Новог – књига 1), Београд 2003. Доступно на интернет адреси <http://www.svetosavlje.org/biblioteka/AvaJustin/SabraneBesedeSvetiJustin/SabraneBesedeSvetiJustin76.htm> (приступљено 9. 1. 2015).

19 Отац Јустин, „Беседа на Видовдан 1966. године у манастиру Ђелије“, у: Свети Јустин Нови Ђелијски, *Сабране беседе*, том 1. Доступно на интернет адреси: <http://www.svetosavlje.org/biblioteka/AvaJustin/SabraneBesedeSvetiJustin/SabraneBesedeSvetiJustin41.htm#note3> (приступљено 9. 1. 2015).

20 Епископ Амфилохије, „Реч издавача“, у: Отац Јустин Поповић, *Философске урвине*, Београд: Манастир Ђелије,³ 1987, 256–257.

21 Исто 257.

МИТРОПОЛИТ АМФИЛОХИЈЕ: КОСОВО ЈЕ ГЛАВА ЛАЗАРЕВА

Слично Јустиновој беседи на гробу владике Николаја, и јеромонах Амфилохије Радовић, у својој беседи на опелу оца Јустина 1979. године у манастиру Ђелије, покојника упоређује са Јеремијом, који је тридесет година упућивао поруку свом народу, али и Европи и целом свету. Беседник моли покојника, за њега већ тада светитеља, да се моли Богу да опрости грехе српском народу што не чува свете границе српских земаља, што није сачувао непокидан хитон Светосавске цркве (алузија на црквени раскол), што се кандило вере гаси на Лазаревом Косову и Савиној Црној Гори, и што се Христос протерује и распиње у српским школама и универзитетима.²² Набрајајући одређене феномене, Амфилохије већ пророчки предсказује да због ових дела Србе и Српску цркву очекује страдање, често повлачећи паралелу између старозаветних отаца, који једоше кисело грождје, и њихових унука, којима трну зуби до десетог колена (Јер. 31, 29).²³ Најчешћи упути митрополита Амфилохија на Косово и Косовски завет су у контексту казне за грехе предака и народних вођа, што је у сагласности са предањем, почев од Његоша до аве Јустина.

Један од тих народних грехова за косовска страдања јесте и безверје, односно непоштовање светиња. Још 1988. године као епископ банатски, Амфилохије упућује на духовну кризу Срба, који су несвесни свога греха према Косову, те кривицу пребацују на Шиптаре.²⁴ Амфилохије наводи пример Шиптарки које су пролазиле испод ђивота Светог краља Стефана Дечанскога, молећи помоћ од њега и Бога, и Црногораца који су са цигаром у устима улазили у Дечанску светињу и подсмевали јој се.²⁵ Губитак Косова је такође и казна због „великаша“, који су, према митрополиту Амфилохију, водили нови Косовски бој без Царства небеског, крста и косовског Лазара.²⁶ То су, по њему, исти они из југословенске „државе и партије“ који су проблем Косова решавали тако што су дозволили злу да

22 Јеромонах Амфилохије, „Беседа на опелу оца Јустина“, у: Атанасије Јевтић (прир.), *Човек Божиј човека Христия*, Београд: Наследници оца Јустина и Манастир Тврдош, 2014, 230–238: 236–237.

23 Митрополит Амфилохије, „Беседа произнесена у Подласти Грбаљској на Видовдан 2003. године“. Објављено у: Митрополит Амфилохије (Радовић), *Косово је глава Лазарева: беседе, предавања и разговори*, Београд – Цетиње: Светигора, 2011, 49.

24 Митрополит Амфилохије, „Косово је наш Јерусалим“, разговор објављен у листу београдских студената *Студент*, априла 1988. у: *Косово је глава Лазарева*, 144.

25 Митрополит Амфилохије, „Беседа произнесена у Подласти Грбаљској на Видовдан 2003. године“, у: *Косово је глава Лазарева*, 52.

26 Митрополит Амфилохије, „Беседа произнесена у манастиру Шудикови, 24. октобра 2009. године“, у: *Косово је глава Лазарева*, 132.

„разрасте и постане неукротно“.²⁷ Иако се користи старозаветним сликама о казни за народне грехе, овај аспект Амфилохијевог гледања на Косово може се уклопити у новозаветни симболизам, јер сам Амфилохије упућује на Косово као на Христа. Према томе, издаја и одрицање Косова од стране српског народа и његових великаша, било у Југославији некада, или Србији и Црној Гори сада, јесте издаја и одрицање од Христа.²⁸ Међутим, како Јудина издаја Христа води у његово хапшење и суђење, затим у његово страдање и крсну смрт, у гроб и васкрсење, те на крају у његово вазнесење, тако се и код митрополита Амфилохија могу запазити те јеванђељске паралеле са Косовом. Све те јеванђељске паралеле са Косовом везане су за Христов боравак у Јерусалиму, зато је једна од најчешћих Амфилохијевих паралела изједначавање Косова са светим српским Јерусалимом.²⁹

У српским народним песмама о Косову Јудина издаја Христа је метафорично приказана као повлачење Вука Бранковића и његове војске са Косова, што је издаја цара Лазара. Међутим, код митрополита Амфилохија издаја или одрицање од Косова нису персонификовани у једној историјској личности, већ су често пренети на целокупни српски народ, који се одрекао и заборавио Косово као сопствену светињу³⁰ и учинио сеобу од себе сама, заборавивши своја изворишта.³¹

Следећи и често цитирајући Његоша, митрополит Амфилохије изједначава Косово са „грдним судилиштем“. Међутим, по Амфилохију, то није само суд српском народу због свог одрицања Косова и усмерености на Царство небеско већ и суд Албанцима и целом свету, јер „преко Косова прелази мера и граница историјских универзалних збивања“, као што је то случај и са Јерусалимом.³² У својој беседи одржаној 21. фебруара 2008. године, један дан после проглашења независности Косова од стране та-

27 Митрополит Амфилохије, „Цивилизација је маска“, разговор објављен у љубљанској *Младини*, октобра 1988. године, у: *Косово је ѓлава Лазарева*, 182.

28 Митрополит Амфилохије, „Реч у манастиру Врањини 4. октобра 2008. године“, у: *Косово је ѓлава Лазарева*, 266.

29 Митрополит Амфилохије, „Разговор објављен у београдском недељнику НИН, јануара 1990. године“, у: Митрополит Амфилохије, *Косово је ѓлава Лазарева*, 225; „Косово и Метохија – Стара Србија“, предговор књизи *Аџилас Сџаре Србије*, у: *Косово је ѓлава Лазарева*, 167.

30 Митрополит Амфилохије, „Косово је наш Јерусалим“, разговор објављен у листу београдских студената *Сџуденџи*, априла 1988. године, у: *Косово је ѓлава Лазарева*, 144.

31 Митрополит Амфилохије, „Најопасније су сеобе од себе сама“, изјава дата *Полиџиџи ексџрес*, јуна 1990. године, у: *Косово је ѓлава Лазарева*, 255.

32 Митрополит Амфилохије, „Слово на представљању књиге *Светџи кнез Лазар и Косовски заветџи* на Међународном сајму књига у Херцег Новом, 21–28. јул 2007“, у: *Косово је ѓлава Лазарева*, 289.

мошњих власти, митрополит Амфилохије ће поновити тезу да су догађаји на Косову својеврстан суд српском народу али и албанском, америчком, енглеском и француском.³³ Сваки народ, због својих грехова и злочина, јесте и на суду историје и на суду Божијем, а апострофирани амерички и европски народи и државе су тамо јер се, по митрополиту, уздају у силу као метод разрешења сукоба, а не у Божију правду. Казна је, као што смо рекли, страдање, те зато митрополит Амфилохије Косово и упоређује са жртвеним пољем, као местом где је један народ био покошен и пожњевен и унесен у житнице Царства небеског,³⁴ односно где је својом крвљу запечатих нови завет са Богом.³⁵

Једно од Амфилохијевих поређења Косова и Метохије јесте са гробом Христовим на Голготи, који следује Његово страдање.³⁶ Као што је Христос чекао у гробу на своје славно васкрсење из мртвих, тако Амфилохије подвлачи аналогију са српским народом, који је страдао под Турцима 500 година са надом у своје васкрсење односно долазак слободе.³⁷ Он такође изражава наду да ће Господ спасити Косово,³⁸ као што је Бог Отац подигао свог Сина из мртвих. Међутим, као што спасење није само спасење од греха и смрти већ и увођење у Царство небеско, у сам живот Свете Тројице, тако и Амфилохије, када говори о Косову, говори не о географији, већ о небоземном простору који је уграђен у сам код српског народа али и „у зрелост у Христу обновљеног рода људског“.³⁹

Христос се узноси на небо и тај празник прослављамо као Спасовдан, јер он собом и у себи обновљену људску природу проводи кроз небеске стварности и, седајући са десне стране Бога Оца, смешта је у сам живот Бога, Свете Тројице. Тиме Христос испуњава Завет склопљен са људима, а

33 Митрополит Амфилохије, „Беседа изговорена испред храма Светог Саве у Београду 21. фебруара 2008“, у: *Косово је љава Лазарева*, 102.

34 Митрополит Амфилохије, „Слово на представљању књиге *Свети кнез Лазар и Косовски завети*“, у: Митрополит Амфилохије, *Косово је љава Лазарева*, 289.

35 Митрополит Амфилохије, „Беседа изговорена испред храма Светог Саве у Београду 21. фебруара 2008“, у: Митрополит Амфилохије, *Косово је љава Лазарева*, 103.

36 Митрополит Амфилохије, „Беседа произнесена у манастиру Девич, 16. децембра 2004. године“, у: Митрополит Амфилохије, *Косово је љава Лазарева*, 82.

37 Митрополит Амфилохије, „Беседа одржана у манастиру Рибњак код Бара 20. јануара 2005. године“, у: Митрополит Амфилохије, *Косово је љава Лазарева*, 33.

38 Митрополит Амфилохије, „Слово одржано у Јекатеринбургу 4. марта 2007. године. Беседа изговорена испред храма Светог Саве у Београду 21. фебруара 2008“, у: Митрополит Амфилохије, *Косово је љава Лазарева*, 295.

39 Митрополит Амфилохије, „Слово на Комеморативној академији одржаној у Сава центру у Београду 24. марта 2009. године“, у: Митрополит Амфилохије, *Косово је љава Лазарева*, 117.

сам смисао тог завета састоји се у обожењу људског рода. Опредељење за обожење, односно за Царство небеско или Царство Божије, јесте људско пристајање да се савез или завет склопљен са Богом испуни. Као што је тај савез потврђен или потписан Христовом крвљу на Голготи у Јерусалиму, завет између великомученика цара Лазара косовског и косовских мученика, а преко њих и целог српског народа, потписан је њиховом крвљу на Косову пољу. Међутим, ово не треба схватити тако да је српски народ тај главни актер у историји спасења. Било би погрешно ако бисмо српски народ, али и сваки други, сматрали „изабраним“ народом, који носи главну улогу у процесу спасења. Божанска присутност у историјском процесу је увек сарадња са конкретним историјским личностима, које су добровољно прихватиле да буду део историје спасења, а не са народима или друштвима. Бог као личност увек општи са другим личностима. Ипак, као што је Христово васкрсење и вазнесење на небо у људској природи залог сваком људском бићу да ће се васкрснути и ући у Царство Божије, тако је у опредељење косовских мученика за Царство небеско по цену жртве такође залог сваком појединцу у српском роду да расте до пуноће тог опредељења за Царство небеско. Зато Амфилохије и каже да је Косово „топографија животног смисла и опредељења“.⁴⁰ Као што је Христос својим васкрсењем и вазнесењем дао могућност свим људима да се спасу, тако је Косовски завет и опредељење за Царство небеско остао као код записан у српском народном бићу и његовој судбини.⁴¹ Од сваког понаособ у роду људском зависи да ли ће достићи меру раста пуноће Христове (Еф. 4, 13); исто тако, од сваког понаособ у српском роду зависи да ли ће расти до пуноће опредељења за Царство небеско косовских мученика.

Новозаветне метафоре издаје, суда, крста и голготе, крсне смрти, гроба, васкрсења и вазнесења на небо доминирају у косовском наративу митрополита Амфилохија. То значи да је све што је везано за Косовски бој и Косовски завет јеванђелско и христовносно. Колективни *imitatio Christi* косовских јунака је у смислу крсно-васкрсног опредељења, које се стално и изнова потврђује. Митрополит у својој интерпретацији Косовског завета синтетиче јеванђелску настројеност Светог Јустина Новог са метафоричким језиком Светог Николаја Жичког и предивним песничким фигурама ловћенског тајновидца Његоша. Међутим, за разлику од њих,

---

40 Митрополит Амфилохије, „Беседа изговорена испред храма Светог Саве у Београду 21. фебруара 2008“, у: Митрополит Амфилохије, *Косово је глава Лазарева*, 102.

41 Митрополит Амфилохије, „Беседа произнесена у Подласти Грбаљској на Видовдан 2003. године“, у: Митрополит Амфилохије, *Косово је глава Лазарева*, 53.

он одлази и даље, захваљујући свом личном и трагичном искуству новог косовског распећа:

Косово су бомбардовали Американци, и многе Србе су албански муслимани тамо побили. Многе убијене сам држао својим рукама, нашао сам много људи којима је одрубљена глава, као што је одрубљена цару Лазару и многим његовим ратницима у боју Косовскоме.⁴²

Косово за митрополита Амфилохија није питање заборављене српске славе, већ болна стварност распетог народа који на њему живи. У четвортном издању *Поменика новој косовској стварања* митрополит Амфилохије говори и пише о свом болном искуству, смештајући нове прогоне Срба на Косову у непрекинути ланац насиља, изгона, отимачине и уништавања српског православног народа и његових светиња и добара кроз векове.

Одрубљене главе нових српских и косовских мученика, као што је случај са 1999. године одрубљеном и још ненађеном главом преподобног мученика Харитона косовског, дају мотив митрополиту Амфилохију да све жртве повеже са одрубљеном главом цара Лазара, која је одрубљена и однета, да би затим била нађена и сахрањена заједно са Лазаревим телом. Одрубљене главе косовских жртава дају митрополиту повода за једну нову метафору, а то је метафора Цркве, која изостаје код свих његових претходника. Метафорично поистовећивање Лазара са Христом може се наћи и код Амфилохијевих претходника, али митрополит своју метафору проширује на Цркву. Као што се Црква састоји од главе, која је сам Христос, и тела, које су хришћани, тако се сада више не Лазар, већ његово тело састоји од главе, која је Косово, и тела, које је Србија и српски народ.⁴³ Ову изјаву митрополит даје у контексту покушаја политичког раздвајања Србије и Косова актом једностраног признања независности Косова, чему се он одувек супротстављао. Када је крајем 2006. године на предлог Владе Војислава Коштунице Скупштина Србије донела нови Устав, у чијој се преамбули истакло да је Косово и Метохија нераздељиви део Србије, СА

---

42 Митрополит Амфилохије, „Слово одржано у Јекатерунбургу 4. марта 2007. године. Беседа изговорена испред храма Светог Саве у Београду 21. фебруара 2008“, у: Митрополит Амфилохије, *Косово је глава Лазарева*, 294–295.

43 Митрополит Амфилохије, „Видовданска беседа у манастиру Грачаница 28. јуна 2009. године. Поновљена на Коларчевом народном универзитету о Петровдану 2009. године“, у: Митрополит Амфилохије, *Косово је глава Лазарева*, 125, 128.

Сабор СПЦ, којим је због болести патријарха Павла председавао митрополит Амфилохије, свесрдно је подржао ту одлуку српске Владе и Скупштине.⁴⁴ Према томе, одвајање Косова, то јест Лазареве главе, од Србије, која је само тело Лазарево, слично је одвајању Христа као главе Цркве од Цркве као Његовог тела. Поред симболике Цркве, ово поређење крије још једну симболику, а то је историјска симболика Лазареве главе, која је, по народној песми, после „четрдесет дана“ била придружена телу.⁴⁵ По тој симболици, као што је глава Лазарева сабрана са својим телом, тако се, по митрополиту Амфилохију, сабира не само Србија са Косовом већ и прошлост, садашњост и будућност српског народа.

Према томе, Амфилохије додаје крсно-васкрсној јеванђељској метафори Косова као Христове жртве још и метафору Цркве као Христове главе и тела, повлачећи паралелу са Косовом као Лазаревом главом и Србијом као Лазаревим телом. Као што глава без тела не може и као што је идентитет и ипостас Цркве сама ипостас Христова, тако је, према Амфилохију, и Косово за Србију њен идентитет и њена ипостас, па би пристајање да се ова веза избрише не само у духовном већ и у физичком, државно-институционалном погледу, значила крај и за саму Србију и за српски народ.

ЕПИСКОП АТАНАСИЈЕ: ЗА КРСТ ЧАСНИ И СЛОБОДУ ЗЛАТНУ

Епископ Атанасије Јевтић налази сведочанство косовског опредељења за Царство небеско у историјској судбини српског народа.⁴⁶ За Атанасијеве претходнике, укључујући ту и митрополита Амфилохија, жртва цара Лазара и косовских мученика у њиховом опредељењу за Царство небеско је парадигма свакој потоњој свесној српској жртви за то опредељење. Према томе, Лазар је, попут Христа, првина и началник опредељења за Царство небеско код Срба. Међутим, за владика Атанасија Косовски завет или опредељење Срба за Царство небеско управо извире из историјске судбине српског народа као потврде Лазаревог опредељења. Без историјског страдања Срба у њиховом опредељењу за Царство небеско, и сама Лазарева жртва, као и жртва његових ратника, била би усамљени чин хришћанског жртвовања, који никада не би прерастао у историјски савез једног народа са Богом, као што је то случај са Косовским заветом. Зато епи-

---

44 Исто.

45 Митрополит Амфилохије, „Беседа у Звечану 27. јуна 2009. године“, у: Митрополит Амфилохије, *Косово је глава Лазарева*, 115.

46 Епископ Атанасије, „Царство небеско у историјској судбини српског народа“ (1989), у: Епископ ЗХП Атанасије, *Бој Отаца наших*, Света Гора Атонска: Манастир Хиландар, 2009, 371.

скоп Атанасије у свом приступу Косову и косовском опредељењу полази од конкретних историјских чињеница. О томе сведоче три књиге које се баве веома конкретним историјским примерима страдања на Косову: *Од Косова до Јадовна – њихови зајиси* (1982), *Страдање Срба на Косову и Метохији 1941–1990* (1990) и *Меморандум Српске православне цркве о Косову и Метохији* (заједно са јеромонахом Савом Дечанцем, 2003). Књиге обилују детаљно изложеним судбинама и страдањима људи на Косову, изгледајући на тренутке као извештаји из црне хронике. Али баш у овој фактографској усредсређености на догађај показује се величина епископа Атанасија као хришћанског богослова. Хришћанство за њега није ништа друго него оваплоћени Христос, који је живео у конкретно време, на конкретном месту и тамо страдао. Као што су, по његовом учитељу ави Јустину, Дела апостолска само наставак Јеванђеља, а житија светих наставак Дела апостолских, тако је мучеништво цара Лазара и косовских мученика наставак Христовог мучеништва, а мучеништво и истовремено сведочење Христа данашњих Срба страдалих и убијаних на Косову и Метохији наставак Лазаревог страдања.

Као што историја света није само позорница једног народа и његовог односа са Богом, већ попрште различитих духовних и политичких субјекта, тако ни питање страдања Срба на Косову није одвојено од питања друштвеног контекста у коме се то страдање одвија. Још је у *Апелу за заштиту српског живља и његових светиња на Косову* из априла 1982. године, а потписаном од стране 21 свештеника и монаха СПЦ, укључујући и тадашње професоре Богословског факултета СПЦ Атанасија Јевтића и Амфилохија Радовића, истакнуто да су догађаји уперени против безбедности Срба и Српске цркве, као и њихове имовине, укључујући и покушај паљења Пећке патријаршије, израз „плански смишљеног геноцида“ од стране Албанаца.⁴⁷ Тај *Апел* се нашао на мети напада из различитих средина, који су и навели самог Атанасија да настави да се бави овом темом и напише књигу *Од Косова до Јадовна*,⁴⁸ чије је прво издање изашло 1982. године, а која је после објављена у још осам издања. У својој књизи, али и у низу интервјуа датих осамдесетих година, Атанасије Јевтић оптужује

47 „Апел за заштиту српског живља и његових светиња на Косову“, *Православље*, 15. 5. 1982. Текст Апела је доступан на електронској адреси: <http://www.svetosavlje.org/biblioteka/Zitija/OdKosovaDoJadovna/OdKosovaDoJadovna21.htm> (приступљено 25. 1. 2015).

48 Епископ Атанасије, „Косово није изгубљено“, разговор непотпуно објављен у недељнику *Интервју*, 9. децембра 1988. У целости објављен у: Епископ Атанасије Јевтић, *Знак његовог речени*, Београд: Студенти Богословског факултета у Београду, 1994, 99.

албански фашизам, који је у спиралу зла увукао и цели албански народ, али и српске комунисте, који су обављали посао затирања Срба на Косову.⁴⁹ На мети албанских шовиниста, по јеромонаху Атанасију, нашла се на првом месту српска Црква, зато што је највећа вековна тапија српства на Косову,⁵⁰ те је само током 1980. и 1981. године, поред Пећке патријаршије, подметнут пожар и у још неколико цркава. Атанасије упућује и на исламску компоненту у нападу на Српску цркву, јер су цркве на Косову у земљишним књигама заведене као џамије, или зграде.⁵¹

Ајел за заштитиу српскої живља био је изненађење за комунисте – он је у званичном извештају од 23. децембра 1983. године Комисије Извршног већа Скупштине СР Србије за односе са верским заједницама окарактерисан као непријатељска делатност из редова СПЦ, а посебно су апострофирани као носиоци те делатности Атанасије Јевтић и Амфилохије Радовић из Србије и Павле Стојчевић са Косова. Јеромонах Атанасије је поред албанских шовиниста и српских комуниста напао и тадашњи врх СПЦ што није јасно рекао да се ради о подметнутом пожару у Пећкој патријаршији.⁵²

Догађаји на Косову током 1980-их инспиришу Атанасија да даље ради на питању страдања православних Срба између Лазаревог Косова и Косова тих година. У чланку „Царство небеско у историјској судбини српског народа“, насталом 1989. године на Косову, отац Атанасије показује на историјској равни да је Косовски завет као опредељење за Царство небеско одређивао судбину Срба у свом ходу кроз историју. Он прво понавља оно што се може наћи и код аве Јустина, а то је да духовно подвижништво светородне немањићке Србије и није могло другачије да се заврши него мучеништвом на Косову.⁵³ Према Атанасију, патријарх српски Данило III, савременик Косовског боја, хвали Лазарево мучеништво у *Похвали* из 1393. године, а усмена народна књижевност о Косовском боју израста из црквеног и литургијског искуства и доживљаја Лазареве косовске жртве насталог у монашким срединама.⁵⁴ Атанасије, поред тога што слика ово косовско опредељење познатим јеванђељским сликама суда, страдања, Ве-

49 Епископ Атанасије, „Косово није изгубљено“, 99–100.

50 Епископ Атанасије, „Косово је наша рана“, разговор објављен у недељнику *Дуја*, бр. 403–405, од 18. августа 1989, у: Епископ Атанасије Јевтић, *Знак ирејоречни*, 109.

51 Епископ Атанасије, „Косово није изгубљено“, 99–101.

52 Епископ Атанасије, „Отварање прозора“, интервју објављен у недељнику *Дуја*, априла 1986. године, у: Епископ Атанасије Јевтић, *Знак ирејоречни*, 44.

53 Епископ Атанасије, „Царство небеско у историјској судбини српског народа“, 376.

54 Исто, 377.

ликог петка, крсне смрти, често користи и мотиве из епских песама. Бој на Косову, поред карактера хришћанске жртве, има и карактер борбе за веру и слободу, односно борбе за „крст часни и слободу златну“.

Исти етос косовске жртве и опредељења за Царство небеско, који се појавио код Лазара и његових ратника, испуњава, према Атанасију, и борце у другим историјским приликама, почев од буна у Банату и Херцеговини (1594), на Косову (1683. и 1718), преко Кочине крајине (крај 18. века), Првог и Другог српског устанка (1804. и 1815), до балканских ратова и Првог светског рата, као и 27. марта 1941, када је одбијен Тројни пакт са фашистима. Све те догађаје прожима, по оцу Атанасију, једно те исто судбинско опредељење за тежу ствар, чак и ако нема историјског изгледа на успех, и ношење крста.⁵⁵ Иако слобода овде може да се разуме као независност од спољног непријатеља у синтагми „за крст часни и слободу златну“, коју отац Атанасије посебно истиче, она добија и једно ново значење, а то је ослобођење од сваке нужности, слобода од страха за живот, слобода за жртву. Заједно са опредељењем за крст, ова слобода је слобода у Христу.

Догађаји крајем 1990-их поново су вратили Косово не само у жижу интересовања српског народа већ и целе земаљске кугле. Тада ће, као умировљени епископ захумско-херцеговачки, Атанасије сагледати све димензије новог Косовског боја, који укључује и „великаше, рода издајице“, и „народне грехе“ и „светске тирјане“ и нови Велики петак и крст српског народа на Косову.⁵⁶ Владика Атанасије изједначава тугу Срба због новог губитка Косова са јеврејским губитком Јерусалима и сходно Псалму 137 пева: „Ако те заборавим, Косово – Јерусалиме мој, нека буде заборављена десница моја. Нека се прилепи језик мој гркљану моме, ако те не успамтим, Метохијо моја.“⁵⁷

Владика Атанасије је посебно био критичан поводом преговора који су у Бриселу под покровитељством Европске уније вођени између Владе Републике Србије и Владе самопроглашене и од Србије непризнате Републике Косово. У јавном писму од 20. марта 2013. године упућеном председнику Владе Србије, Ивици Дачићу, владика Атанасије подсећа премијера да је Косово и Метохија „Небоземна Отаџбина свих верујућих у Христа Срба, Светосавских и Светолазаревских“ и „жртвено поље земаљске битке с телом и у телу за телесно биће и битовање, борбе и пораза прса у прса у зе-

55 Епископ Атанасије, „Царство небеско у историјској судбини српског народа“, 379.

56 Епископ Атанасије, „Вапај Срба Косова и Метохије“ (1999), Епископ ЗХП Атанасије, *Бој Ошаци наших*, 436–441.

57 Епископ Атанасије, „Вапај Срба Косова и Метохије“ (1999), 443.

маљском царству, али победе и славе у Царству Небеском“, и оптужује га да, водећи реалну, а не небеску политику, и успостављајући границе између Србије и Косова, он издаје Косово.⁵⁸ Као што набраја светле примере испољавања опредељења за Косовски завет, тако у овом писму он упућује на оне случајеве у новијој српској историји када су „великаши“ изабрали земаљско уместо Небеског царства. Слично томе, на митингу „Остајемо у Србији“, организованом 10. маја 2013. године у Београду од стране Срба са Косова против потписивања Бриселског споразума о нормализацији односа између Владе Републике Србије и Владе Косова из априла 2013. године, којим је, између осталог, договорена интеграција севера Косова, претежно насељеног Србима, у институције под контролом Приштине, владика Атанасији понавља своје оптужбе на рачун председника Владе Ивице Дачића због прихватања само реалполитике и земаљске Србије и незаинтересованости за небеску Србију, без које, по Атанасију, нема ни земаљске Србије.⁵⁹ У свом јавном обраћању владика Атанасије оптужује председника и потпредседника Владе Србије Ивицу Дачића и Александра Вучића и председника Србије Томислава Николића да су издајници, јер верују НАТО „гаранцијама безбедности“ за Србе на Косову, али упозорава и патријарха српског Иринеја и портпарола СПЦ епископа бачког Иринеја Буловића да не затварају очи пред патњом народа на Косову и Метохији. Епископ Атанасије завршава свој говор указивањем на то да су се Јевреји 1878. године поздрављали са „догодине у слободном Јерусалиму“, и додаје: „догодине на слободном Косову и Метохији“. И у овом, као и у ранијим иступањима током 1980-их, Атанасије се не либи да јавно стави до знања оно што сматра да је одступање од косовског опредељења и да укаже онима на власти, било да се ради о државној или о црквеној, да својим потезима проневеравају саму суштину Косовског завета.

Постоји континуитет владичиних јавних иступања у одбрани Косова и Метохије и његове неодвојивости од Србије. У тексту од 27. јула 2018. године, објављеном на порталу часописа *Нова српска њолиџичка мисао*, владика Атанасије оптужује председника Србије Александра Вучића да је „губљење“ Косова у последњој деценији само плод његове непатриотске и

---

58 Епископ Атанасије, „Косово и Метохија – Крстопоље и Сретење, у нади Васкрсења“. Писмо доступно на <https://eparhija-zahumskohercegovaacka.com/wp-content/uploads/K-O-S-O-V-O-I-M-E-T-O-H-I-J-Akonasno.pdf> (приступљено 10. 6. 2019).

59 Епископ Атанасије, „Није претња, него вапај“. <https://radiosvetigora.wordpress.com/2013/05/12/епископ-атанасије-јевтић-није-претња/> (приступљено 11. 7. 2015).

недржавничке политике.⁶⁰ Владика Атанасије износи у писму да председник Вучић медијском манипулацијом жели да убеди српски народ да мора да бира између Косова и своје сопствене будућности, не би ли се на неком могућем референдуму изјаснио за признавање независности Косова.

Може се извести неколико закључака из ставова владике Атанасија о Косову и Косовском завету. Прво, Косовски завет за владика Атанасија није нешто што се десило у прошлости и остало као дар српском роду, већ је то историјски савез са Богом, који се свакодневно потврђује кроз жртве и страдања слична Лазаревом. То страдање излази из опредељења за Царство небеско као опредељења за тежу ствар, чак и ако она нема историјског изгледа на успех. Зато је код владике Атанасија и земаљски пораз, као што је то био пораз војске на Косову, истовремено небеска победа. Сходно свом опредељењу, целокупна историја Срба се може поделити на оне који својом спремношћу на жртву и пораз на крају извојују победу, и оне који баш због неспремности на жртву и страдање одустају од Косовског завета, зарад, како то приказују, земаљских победа. То је историја српских Лазара, који гину за Косово, на једној страни, и српских „Бранковића“, који беже од косовске жртве, на другој страни. Носиоци политичке и црквене власти су под оштром критиком владике Атанасија не толико због своје неспремности за нови Косовски бој и ново страдање, већ због непризнавања свакодневних жртава и страдања оних који по том завету живе како на Косову, тако и у Србији.

ЗАКЉУЧАК

Посвећеност како косовском предању, тако и новом Косовском боју, чини митрополита Амфилохија и епископа Атанасија достојним чуварима Косовског завета. То чување завета је истовремено и његово историјско потврђивање. И један и други стоје у традицији својих претходника, како тројице пустињака, тако и литургијског сећања и народно-поетског памћења. За митрополита Амфилохија, као и за његовог претходника владика црногорског Рада, Косово је „грно судилиште“, које је суд како појединцима, тако и народима за њихова дела, али истовремено и смрт и васкрсење. Митрополит шири своје виђење јеванђељског наратива о Косову са смрти и васкрсења на метафору о Христовом вазнесењу и Цркви као телу Христовом. Слично Христовом вазнесењу, којим је помирена земља са не-

60 Епископ Атанасије, „Пораст Вучићевог дефетизма у одбрани Косова и Србије и изругивање српском народу“. Објављено на: <http://www.nspm.rs/politicki-zivot/porast-vucicevog-defetizma-u-izdaji-kosova-i-srbije-i-izrugivanje-srpskom-narodu.html> (приступљено 10. 6. 2019).

бом у једној небоземној реалности, Лазаревим опредељењем, али и опредељењем свих косовских мученика за Царство небеско од тада до данас, српски народ живи у једној небоземној стварности, коју владика Николај и ава Јустин називају Небеском или светом Србијом. Митрополит Амфилохије такође вуче паралелу између Цркве као тела Христовог, коме је сам Христос глава, и тела свете и небеске Србије, којој је глава Лазар. Као што не може тело свете Србије без главе своје, Светог Лазара Косовског, тако ни земаљска Србије не може без своје небеске Србије. Мисао владике Атанасија о Косову прожимају исти јеванђељски мотиви небоземне Србије. Атанасијева усредсређеност на историју, у којој се потврђује Косовски завет и косовско опредељење, јесте у знаку крста и у знаку слободе. Слобода је још један значајан елемент, који пре владике Атанасија наглашава владика Николај. Ова слобода није само слобода од туђинских окупатора, мада и то је један од мотива за ослобођење, већ је то слобода за Бога и слобода опредељења за Царство Божије, која је со сваке друге слободе. За разлику од својих великих претходника, владике црногорског Петра II Петровића Тајновидца, владике жичког и охридског Николаја и аве Јустина Ћелијског, који су писаном речју чували ово живо предање, митрополит Амфилохије и епископ Атанасије на основу личног искуства у новом косовском страдању сведоче и продубљују завет коју су Срби склопили са Богом крвном жртвом на Косову пољу. За митрополита Амфилохија, као сведока нових косовских страдања и свештеника који је сахранио одрубљене главе нових косовских мученика, Косово као „глава Лазарева“ није пука метафора, већ трагична стварност. Али ту страдалну стварност не прати његова жеља за осветом, већ хришћанска нада у окајање народних грехова и реалност васкрсења. Слично, за епископа Атанасија, Косовски завет није пуки дар и подвиг предака који обавезује потомке, већ свакодневна жртва и страдање оних који на Косову и Косовом живе. Обавезани новим косовским жртвама и страдалницима, у својој одбрани Косова као заветне српске земље, митрополит Амфилохије и владика Атанасије се не либе да устану против сваке силе и власти, домаће или стране, која жели било да одвоји земаљску Србију од небеске или свете Србије, било да тело свете Србије одвоји од Косова као главе Лазареве. Управо тиме што су у тој често неравноправној борби за Косовски завет спремни на личну жртву, они су и чувари Косовског завета и опредељења.

ABSTRACT

Vladimir Cvetković

Guardians of the Kosovo Covenant: Metropolitan Amfilohije Radović and Bishop Atanasije Jevtić

The paper aims to investigate how Metropolitan Amfilohije Radović and Bishop Atanasije Jevtić understand the Kosovo Covenant and how this understanding inspires their active role in creating the policy of the Serbian Church towards Kosovo. The way these two scholars understand the Kosovo Covenant may help to answer the question whether the Kosovo Covenant is only a temporary obstacle to the political realization of Kosovo's independence from Serbia, or whether it is a permanent category in the Serbian self-understanding. The paper examines first the sources of Amfilohije's and Atanasije's understanding of the Kosovo Covenant, which include the folkloric and liturgical tradition connected to the Kosovo battle, as well as the writings of Petar II Petrović Njegoš, Nikolaj Velimirović, and Justin Popović. The paper analyses further the works, articles, sermons and public speeches of both clerics related to the Kosovo Covenant from the 1980s to the present.

Keywords: Kosovo, Kosovo Covenant, Prince Lazar, the honourable cross, freedom